

58. W niewoli przeszłości // Przegląd prasy ukraińskiej w opracowaniu p. A. Hermaszewskiego. – Luty 1975. – London : MSZ, 1975. – S. 1–3.
59. Zakład Narodowy im Ossolińskich. – Dział Rękopisów. – Akc. 115/06. – Npgn. Jacek Kuroń. Rozumiem gniew Ukraińców / Notowała Iza Chruślińska // Gazeta Wyborcza. Opinie. 22-05-02.
60. Zelenko K. Jak powstają legendy / K. Zelenko // Tydzień Polski. – 1969. – 24. V. – S. 3.

Overcoming of interethnic stereotypes has taken an important place in the process of Polish-Ukrainian reconciliation. Constituents of this problem were as follows: determination of causes of Polish-Ukrainian confrontation, assessment of Polish-Ukrainian war in 1918–1919-s, Pilsudski-Petlura agreement and nationalities policy of the II Rzeczpospolita, analysis of alternative ways of development and conclusions from history in order to form future Polish-Ukrainian relations.

Key words: Polish-Ukrainian relations, interethnic reconciliation, the II Rzeczpospolita, stereotypes.

УДК 94 (4) 1945 (п 39)
ББК 63.3 (УУР) 7

Іван Пендзей

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УГОРЩИНІ (1988–1990 рр.)*

У статті розглядаються особливості соціально-економічного розвитку Угорщини 1956–1988 рр., зокрема, з'ясовується реформа системи управління економікою, розпочата в січні 1968 р., труднощі проведення і неоднозначні наслідки, а також актуалізуються деякі теоретичні проблеми соціалізму як суспільної системи, демонтованої в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Державні збори, закони, соціалізм, командно-адміністративна система, 23 жовтня 1956 р., Я.Кадар, економічна реформа, січень 1968 р., програма економічної і соціальної стабілізації.

Рішення липневого (1988 р.) пленуму ЦК УСРП, спрямовані на створення соціалістичного ринкового господарства, забезпечення прав людини, стимулювали законотворчу діяльність Державних зборів. Підвищення ролі Державних зборів у політичному житті країни передбачала резолюція Всеугорської конференції УСРП 20–22 травня 1988 р., у якій відмічалось, що основним завданням Державних зборів є видання законів. Однак, крім того, їм надавалася велика роль в узгодженні й представленні суспільних інтересів, контролі над виконанням законів, визначенні рамок роботи уряду, контролі над діяльністю Ради Міністрів [5, с.9]. Із цією метою ще до партійної наради були обмежені права Президії УНР у прийнятті законодавчих актів без участі Державних зборів [4]. Тоді ж питання про місце й роль Державних зборів у політичному житті країни широко дискутувалося, висловлювалися різні пропозиції. В укладеному групою угорських економістів документі “Поворот і реформа” пропонувалося “надати парламентаріям право свobodного внесення інтерпеляцій, дозволити кандидатам у депутати парламенту виступити на виборах з власною програмою, створювати у випадку обрання парламентські групи” [1, с.660]. Діяльність угорського парламенту активізувалася. Розроблялися нові закони (більше 30), переглядалися конституційно-правові норми. Тим самим закладались юридична база демократичних перетворень, утвердження принципів ринкового господарювання.

Державні збори УНР стали дієвіше контролювати роботу уряду. У минулому (з 1949 до 1985 рр.) тільки в одному випадку парламент відхилив відповідь міністра на депутатський запит. А в новому парламентському регламенті, який обговорювався, було передбачено голосування про довіру. При помилках, поганій роботі того чи іншо-

* Продовження. Початок див. у вип. II, IV–V, VI, VII, VIII, IX, X–XI, XII–XIII, XIV, XVI, XVII.

го міністра (або уряду в цілому) не виключався негативний вотум. Законопроекти вже обговорювалися у два тури, у ході яких вносилися поправки, модифікації [12, с.3].

Державні збори УНР – на основі резолюції ЦК УСРП – прийняли на своїй сесії 5–7 жовтня 1988 р. “Закон про господарські товариства”, який вступив у силу з 1989 р. Саме про нього говорив К.Грос, виступаючи перед американськими бізнесменами під час візиту до США в липні 1988 р. Цей закон (як і раніше запровадження нових форм управління підприємствами, проведення реформи банківської і податкової систем) вписується в процес розвитку ринкових відносин. Закон передбачав розширення форм змішаної власності, урівняння в правах державної, кооперативної і приватної власності [11, с.238]. Він стимулював перелив капіталу, спільні форми підприємництва, залучення іноземного капіталу. Частина підприємств могла бути перетворена в акціонерні товариства, у тому числі з правом продажу акцій за кордон. Закон стимулював розвиток підприємництва на базі змішаної власності, приватної ініціативи і, таким чином, створював умови для зростання національного доходу, підвищення рівня життя [23, с.49]. Оцінюючи новий закон, Міклош Немет, обраний у грудні 1988 р. сесією Державних зборів Головою Ради Міністрів УНР, в одному з інтерв’ю сказав: “Новий закон – це в основному юридичний і економічний засіб для вирішення завдань, які стоять перед нами. Головне – правильно скористатися ним, щоб мобілізувати невикористані резерви” [18, с.20]. Закон сприяв усуненню бюрократичних перепон при створенні змішаних підприємств, розвитку підприємництва, зокрема, великих соціалістичних підприємств, гостро ставив питання про роль приватної власності в угорській економіці. Вважалося, що частка приватної власності в загальному обсязі економіки, яка відповідає соціалістичним принципам, не може перевищувати 4–5%. На думку М.Немета, не суперечить їм і 20–30% [18, с.20].

Закон “Про господарські товариства” дозволив поширити в Угорщині такі форми господарювання, як акціонерні товариства, компанії з обмеженою діяльністю та ін., які ще недавно вважалися неосоціалістичними; він же надав приватним підприємцям право використання на своїх підприємствах до 500 найманих працівників [9, с.26]. Ніби виправдовуючи підприємницькі свободи, надані законом, М.Немет в інтерв’ю журналу “Эхо планеты” говорив: “Давайте ж змінимо усталену практику, не будемо підлаштовувати наші економічні засоби до ідеологічних тез. Давайте реалізуємо те, що сьогодні уявляється доцільним, перспективним ... Тільки так ми дамо відповідь на питання, що ж таке соціалізм і якими можливостями він володіє” [18, с.20].

Це питання хвилювало не тільки простих громадян, але й світлі уми як на Сході, так і на Заході. Трудівники фабрик і заводів, кооперативів задумувалися над ним у зв’язку із зниженням життєвого рівня (Угорщина), пустими полицями магазинів, суцільним дефіцитом (СРСР) і т. д. Керівники соціалістичних держав і правлячих партій змушені були переосмислювати обраний шлях розвитку через економічну неефективність “реального соціалізму”, криз у соціалістичному таборі. Лідери капіталістичних країн, налякані перспективою дестабілізації політичного становища на обширних теренах “світу соціалізму” і, насамперед, у СРСР, шукали шляхи зміцнення стосунків з його політичним керівництвом. Захід, відмітив італійський тижневик “Еуропео”, “... ніяк не хоче перемоги анархії в країні, яка володіє 30 000 ядерних боєголовок” [17, с.2], і виражав готовність надати фінансову допомогу. У кінці жовтня 1989 р. президент Франції Ф.Міттеран уперше висунув ідею створення Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР) для кредитування реформ у Східній Європі, у тому числі сприяння переведенню радянської економіки на “режим регульованого ринкового типу”, проголошений урядом СРСР [17].

Із соціалізмом пов’язували сподівання на краще життя десятки поколінь. Уперше термін “соціалізм” було вжито, указується у восьмитомній енциклопедії “Марксизм, комунізм і західне суспільство”, у 1753 р. у працях Б.Десінга, а в сучасному

розумінні його використовували послідовники англійського утопічного соціаліста Р.Оуена [25]. “Звичайно, і в більш ранні часи, у XVI–XVIII ст., були ідеологи, які висловлювали соціалістичні ідеї” [10, с.12]. Поняття “соціалізм” у розумінні комуністів виросло на стрижневій проблемі марксизму – проблемі відчуження виробника від засобів виробництва й результатів своєї праці, властивій “старому” капіталізму. Виходячи із цієї проблеми, Маркс обґрунтував концепцію ліквідації приватної власності на засоби виробництва. Ленін, більшовики підхопили ідею суспільного одержавлення економіки. Під гаслами “Влада – Радам”, “Заводи – робітникам”, “Земля – селянам” вчинили 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. державний переворот, узяли в Петрограді політичну владу у свої руки. Вони, розраховуючи на перемогу пролетаріату, знищення капіталізму і його слідів у всесвітньому масштабі, ступили на шлях підштовхування революційного процесу, експорту революції насамперед у розвинені країни Західної Європи. Та з кожним роком перемога світової революції ставала примарнішою. Тяжких поразок зазнавав більшовизм і на внутрішньому фронті – повним фіаско завершилася спроба насильно запровадити соціалізм у формі “військового комунізму” (дехто з більшовицької керівної верхівки встановлення соціалізму уявляв як рішучу кавалерійську атаку на віджилий, за їхніми переконаннями, капіталістичний лад). Ленін відступив від основоположної ідеї соціальної рівності, властивої різним течіям соціалізму як суспільної думки, і на X з’їзді РКП(б) у березні 1921 р. проголосив нову економічну політику (неп), яка передбачала багатоваріантність форм власності, госпрозрахунок, матеріальні стимули, з яких виросла зацікавленість й ініціативність виробника, і т. ін. Фактично йшлося про “нове переосмислення суті соціалізму і шляхів руху до нього” [8, с.128]. Про це писав Ленін у газеті “Правда”, аналізуючи шлях, пройдений народом і партією після Жовтня і громадянської війни аж до переходу до непу [8, с.128]. “Ми розраховували, піднесені хвилею ентузіазму, розбудивши народний ентузіазм спочатку загальнополітичний, потім воєнний, ми розраховували здійснити безпосередньо на цьому ентузіазмі такі ж великі (як і загальнополітичні, так і воєнні) економічні завдання. Ми розраховували – або, може, точніше буде сказати: ми передбачали без достатнього розрахунку – безпосередніми веліннями пролетарської держави налагодити державне виробництво й державний розподіл продуктів по-комуністичному в дрібнобуржуазній країні. Життя показало нашу помилку” [19, с.143].

“Неп на диво швидко приніс благодотвірні переми. З 1921 р. відбувалося спочатку повільне зростання промисловості. Починалась її реконструкція: розпочалося будівництво перших електростанцій за планом ГОЕЛРО. У наступному році був переможений голод, стало рости споживання хліба. У 1923–24 рр. воно перевищило довоєнний рівень” [8, с.133].

Суспільство, у якому економіка функціонувала б на принципах непу, Ленін вважав соціалістичним. Неп проіснував у СРСР до 1928 р. Хлібозаготівельна криза 1927–28 рр. стала приводом до його демонтажу. Сталін наполіг на застосуванні адміністративних заходів проти всіх, хто відмовлявся продавати державі хліб. У січні 1928 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про застосування адміністративного тиску на тих, хто не погоджувався продавати державі “надлишки” зерна (хто притримував більше 30 тонн) за низькими державними цінами. “Це означало відмову від вихідного принципу непу, який давав селянинові гарантоване право розпоряджатися на свій розсуд надлишками сільськогосподарської продукції, які залишалися після сплати податків” [8, с.135]. “... Революцію Леніна і його соратників зробила незавершеною диктатура Сталіна ... ліквідувавши ленінську гвардію (і не меншою мірою й ленінські ідеї)” [6].

Реалізація планів форсованої колективізації й індустріалізації СРСР утвердила командно-адміністративну систему управління, розраховану на резерви екстенсивного шляху розвитку радянської економіки. Як тільки вони стали вичерпуватися, то підміна

економічної політики командно-адміністративними методами, які душать усяку ініціативу, вимагають строгого виконання доведених зверху розпоряджень, планів, негативно позначилася на народному господарстві – директивна система управління зразу ж перетворилася у гальмо суспільного розвитку. Це відбулося як у СРСР, так і в країнах Центральної та Східної Європи, де вона була скопійована зі сталінського взірця після їх визволення й окупації Червоною Армією (після закінчення Другої світової війни). Тому очевидно, що проблеми угорської економіки корінилися у моделі, яку звичайно називають сталінською, нібито в ній нічого не було від Леніна (однопартійність).

Угорці одними з перших виступили проти суспільних деформацій, народжених нею, піднявши 23 жовтня 1956 р. у Будапешті повстання. “Тодішнє керівництво партії, писав Генеральний секретар УСРП К.Грос у статті, присвяченій 70-літтю з дня створення Комуністичної партії Угорщини, не врахувало реальностей, стали переважати догматичний підхід, догідливе копіювання сталінської концепції. Уніфікована політика будівництва соціалізму, яка недооцінювала національні особливості, закономірно призвела до кризи. Безпорадні спроби знайти вихід із становища, яке склалося, не змогли відвернути тяжкої суспільної і національної трагедії” [13, с.4]. 4 листопада сформований під впливом цих подій “Робітничо-селянський уряд” Я. Кадара в’їхав на радянських танках у Будапешт. Сподіваючись якнайшвидше загоїти глибокі рани суспільної свідомості, породжені братовбивчою боротьбою, він водночас із ліквідацією спадщини ракошизму й репресіями (сталіністи, спадкоємці Ракоші й Герьо були вигнані з партії й ув’язнені), намагався підвищити соціальні стандарти народу, почав проводити політику умиротворення.

Уже в 1957 р. УСРП та уряд намітили ряд реформ. Велике значення мала розробка тез партії з аграрної політики, яка заклала нові основи її курсу на селі. Перебудова сільського господарства була проведена поступово, на основі добровільності. Склалася його специфічна модель, яка успішно поєднувала великотоварне колективне виробництво з присадибним. Реформа дала хороші результати: агросектор став однією з провідних галузей економіки, конкурентоспроможним [3, с.25]. З 1961 р. у країні встановився досить м’який і ліберальний для соціалістичної країни курс розвитку, у 60-х роках відбулися суттєві переми в політиці союзів. Сталінську тезу “Хто не з нами, той проти нас” Кадар змінив на протилежну “Хто не проти нас, той з нами”. На виробництві й в управлінських структурах появилось багато безпартійних, у тому числі колишні “буржуї і поміщики” [27, с.31].

У 1968 р. угорці знову привернули увагу міжнародної громадськості – на цей раз новаторським підходом до вирішення економічних проблем соціалізму. На той час зникли можливості екстенсивного розвитку, упали темпи зростання. Механічне використання методів директивного планового господарства супроводжувалося марнотратним використанням ресурсів, ослабленням ініціативності та, як наслідок, сповільненням розвитку. Стало очевидно, що методи адміністративно-командного управління ведуть до систематичного збільшення затрат, сковують ініціативу й підприємливість, розмивають особисту відповідальність [23, с.9, 17].

Аналогічні проблеми й, може, навіть у гострішій формі існували й в інших соціалістичних країнах. Так, у 1965 р. були прийняті рішення про господарську реформу в СРСР, велася підготовка перетворення механізму керівництва економікою в Чехословаччині. Боротьба за відновлення в правах товарно-грошових відносин і ринкових категорій розгорнулася ще до масштабнішої реформи 1968 р. Першу постанову про реформу в Угорщині прийняв травневий (1966 р.) пленум ЦК УСРП, у якій містилися положення про необхідність тісної ув’язки централізованого планування економіки з активною роллю ринку. У цьому й полягала суть пропонованих змін [23, с.18]. А взагалі-то “про необхідність реформ, згадував Я.Кадар, ми говорили вже в 1957 р., на перших зустрічах керівних органів партії. Ми сказали, що не можна більше керуватися

старими методами, що партія, уряд і господарське керівництво повинні бути самостійними й цю самостійність треба забезпечувати. Правда, довелося чекати десять років, поки процес реформ не отримав розвитку...” [31, с.103].

Реформа в Угорщині ґрунтувалася на визнанні того, що в соціалістичному суспільстві існують різні інтереси, які можуть зіштовхуватися одні з одними. Свідчення цьому зміни й зрушення, які відбулися в соціально-класовій структурі УНР: робітничий клас у 1985 р. становив 55,5% активного самодіяльного населення країни (2 731 тис. осіб), кооперативне селянство – 13,8%, одноосібне селянство – 1,2%, інтелігенція і службовці – 26,5%, дрібні ремісники й торгівці – 3% [14, с.14]. Це вимагало виявлення і характеристики окремих інтересів в економіці, створення умов для їх прояву, бо тільки так можна здійснити мобілізацію різних інтересів у напрямі, який відповідає інтересам усього суспільства.

Було поставлено завдання забезпечити в процесі реформи активізацію товарно-грошових відносин, самостійність господарської діяльності підприємств. Підприємство в умовах регульованого ринку повинно самостійно розробляти план і визначати напрями своєї поточної і перспективної діяльності. Мова йшла про те, що рішення мають прийматися на тому рівні, де наявна вся необхідна для цього інформація, а також засоби для реалізації цих рішень.

Реформа 1968 р. ліквідувала порядок адресного доведення плану до кожного окремого підприємства. Це – найбільше історичне досягнення угорської реформи. Тим самим було доказано, що соціалістична економіка може нормально функціонувати без детальної розверстки централізованого плану. Завдяки цьому створюється можливість для прояву ініціативи, підвищується відповідальність господарських організацій, народжується дух соціалістичної підприємливості [23, с.18, 19]. Шляхом використання таких інструментів, як гроші, кредит, ціни, прибутковість, матеріальна зацікавленість, відкривається простір для розвитку відносин соціалістичного товарного виробництва [23, с.25]. Однак реформа 1968 р., якою ставилося завдання поетапного переходу на рейки ринкової економіки, до управління через товарні й фінансові відносини і якою було введено новий механізм господарювання, була зупинена, а на початку 70-х рр. процес реформи почав згортатися. Справа в тому, що вже її перші кроки в 1968 р. зачепили інтереси ряду органів влади, носіїв групових інтересів. Ущемлені реформою, вони піддали її гострій політичній критиці. Ці ж сили зіграли чималу роль у тому, що на початку 70-х рр. процес реформи став утрачати динамізм, загальмувався [23, с.34].

На угорській економіці, яка значною мірою залежала від зовнішньої торгівлі, сировини, енергоносіїв, негативно позначилися потрясіння світової економіки. У 1973 р. радикально погіршилися зовнішньополітичні умови розвитку економіки Угорщини – вона зазнала значних утрат від падіння експортних цін на свою продукцію. Різко зросли світові ціни на енергоносії, а потім на інші матеріали. Це призвело до скорочення в середині 70-х рр. національного доходу. У той самий час частка нагромадження і споживання в його структурі не була не тільки пропорційно зменшена, але й “продовжувала зростати високими темпами” [23, с.35]. Правляча партія, яка з ідеологічних мотивів (під тиском синдрому 1956 р.) не хотіла допустити падіння рівня життя населення і погіршення показників економічного розвитку, вихід із ситуації знайшла в, як сьогодні ясно, історично непродуктивній практиці надмірних зовнішніх запозичень – вони дали тільки частковий економічний ефект, не було досягнуто зростання економіки, у першу чергу, її експортного потенціалу у вільно конвертованій валюті й, таким чином, забезпечення повернення боргових зобов’язань.

Великий вплив на реформу 1968 р. мали міжнародні події, насамперед, поразка “празької весни”. У ніч з 20 на 21 серпня 1968 р. війська 5-ти держав Організації Варшавського Договору (ОВД), серед яких була й Угорщина, окупували Чехословаччину, поклавши край зусиллям запровадити “ринковий соціалізм”. Про роль Угорщини та

Я.Кадара в цих подіях висловлювалися суперечливі думки. У грудні 1989 р. керівники СРСР і країн Центральної і Східної Європи (Польщі, Угорщини, Болгарії та НДР) засудили “колективну акцію”, оцінивши її як неправомірне втручання у внутрішні справи суверенної Чехословаччини [31, с.96]. У 1968 р., урахувавши позицію тодішнього радянського керівництва, Я.Кадар, рятуючи угорську економічну реформу, яка тільки що розпочалася, не відважився відкрито протиставити свою країну іншим союзникам по Варшавському Договору. Ця лінія поведінки угорського лідера красномовно свідчила про вимушені компроміси, про несприятливі внутрішні й зовнішні умови, у яких у 60–70-х рр. реалізовувалася програма “кадаризму” [20, с.96]. Я.Кадар, згадуючи “празьку весну”, в останньому інтерв’ю, даному за три місяці до своєї кончини й опублікованому в книзі “Янош Кадар – Заповіт” (Будапешт, 1989 р.) [30], відмітив: “... у зв’язку із чехословацькими подіями ... у нас реформи призупинилися. Пізніше, хай і обережно, ми продовжували перебудову економіки, але не отримали достатньої підтримки в цьому. Більше того, думаю, наші плани наштовхнулися на немалий опір, наприклад, з боку тодішнього радянського керівництва ...” [31, с.103].

Відхід від політики реформ, чималою мірою зумовлений також наростанням застійних явищ у СРСР, був зупинений у 1978 р. [3, с.25]. Перерваний на початку 70-х рр. під натиском консервативних сил процес реформування угорської економіки був поступово відроджений у кінці 70-х – на початку 80-х рр. Жовтневий (1977 р.) пленум ЦК УСРП з’ясував основні причини низької конкурентоспроможності угорської економіки. Грудневий (1978 р.) пленум ЦК УСРП поставив завдання відновлення зовнішньої збалансованості народного господарства й у зв’язку із цим передбачалося сповільнення темпів економічного зростання [23, с.35]. У 1979 р. і особливо 1980 р. зазнала серйозних змін система економічного регулювання – нова система оптових (виробничих) цін, скорочено коло й розмір індивідуальних дотацій і субсидій, змінена система регулювання заробітної плати, розпочалася реалізація нових принципів валютної політики (уведено єдиний валютний курс форинта, почала проводитися більш активна політика валютних курсів). У 1979–1980 рр. розпочався новий етап і в організації структури управління. Цілий ряд підприємств отримав право зовнішньоторгової діяльності, були створені змішані виробничі й фінансові організації з участю іноземного капіталу, малі державні підприємства, дочірні підприємства, так звані “малі кооперативи”; стало можливим створення різних форм дрібної підприємницької діяльності на основі ініціативи населення. Розширювалися можливості залучення в обіг заощаджень трудящих (наприклад, шляхом продажу облігацій та інших цінних паперів). Ужиті заходи сприяли збереженню платоспроможності країни, підвищенню конкурентоспроможності народного господарства з окремих напрямів, але виявилися недостатніми для відновлення внутрішньої і зовнішньої рівноваги й тим більше початку поступального, стабільного та відчутного динамічного зростання, переходу народного господарства Угорщини на переважно інтенсивний шлях розвитку [23, с.36–37]. До кінця 70-х рр. неухильно підвищувався рівень життя: у три рази зросла реальна заробітна плата й споживання. Це був по-своєму унікальний період угорської історії [3, с.26]. Паризька “Монд” у березні 1988 р. писала: “До кінця 70-х рр. успіх угорської моделі був безспірним” [29, с.36]. У 1960–1975 рр. промислове виробництво виросло майже на 160%, сільськогосподарське – більш ніж на 50%, національний дохід – на 130%, подвоїлися реальні доходи населення [15, с.102].

Однак реформа структури управління здійснювалася непослідовно – в умовах швидкого погіршення світового ринку (особливо в 1981–1982 рр.) завдання досягнення основоположних цілей економічної політики вимагали застосовувати такі методи, які обмежували, а то й цілком підміняли економічне регулювання [23, с.36]. Не принесло суттєвих перемін рішення ЦК УСРП, прийняте у квітні 1984 р., про створення якісно іншої змішаної економіки, яка опирається на ринкові механізми – для цього не було по-

літичних передумов [3, с.26]. Угорське керівництво, яке переоцінило можливості економіки країни, не врахувало перемін світового ринку, їх вплив на Угорщину – зовнішній борг у кінці 1984 р. уже становив 4,1 млрд дол., знизилася конкурентоспроможність деяких традиційних видів угорської продукції.

Вантаж зовнішньоекономічної незбалансованості та втрат на зовнішніх ринках виражався в дуже високому зростанні роздрібних цін. У 1981–1985 рр. середньорічний темп зростання роздрібних цін склав 6,8%. У 1986 р. роздрібні ціни виросли на 5,3% (за іншими даними 5–5,5%), 1987 р. – 8,6%, 1988 р. – 15,7%. Цей високий темп інфляції* відбивав порушення економічної незбалансованості, деформацію нормально функціонуючої економіки [23, с.142]. Багато підприємств, необгрунтовано піднімаючи ціни, змогли завищити розміри свого прибутку. Підвищення заробітної плати в 1985–1986 рр. не було підкріплене господарськими результатами [23, с.152]. З 1981 до 1985 рр. продуктивність праці в народному господарстві УНР зросла на 10%, у промисловості – на 19%, а рівень середньої заробітної плати збільшився в соціалістичному секторі економіки й у промисловості відповідно на 36,7% і 41% [7, с.112].

Відбулося уповільнення темпів зростання національного доходу: у 1981–1985 рр. він збільшувався в середньому на 1,5% щорічно, а в 1986 р. приріст склав тільки 0,9%. Це позначилось і на життєвому рівні народу. Хоча реальні доходи на душу населення продовжували зростати (за 1981–1986 рр. вони збільшилися на 10,6%), одночасно знизилася реальна заробітна плата (у 1986 р. вона склала 97,9% від рівня 1980 р.), зменшилася реальна вартість більшості пенсій (кожна третя пенсія за цей період утратила від 10 до 20% своєї купівельної спроможності) [7, с.106].

У 1986 р. дефіцит державного бюджету склав 46,9 млрд форинтів, у 1987 р. – 35 млрд форинтів. У 1987 р. чиста зовнішня заборгованість у конвертованій валюті досягла 10,9 млрд дол. [18, с.19; 28]. У зв'язку з тим, що в угорській економіці не настало якісних змін, не було умов не тільки для помітного підвищення життєвого рівня, але й для того, щоб його повною мірою зберегти [28]. Угорщина опинилася в умовах економічної кризи, рухалася вона в її бік і в політичному сенсі [2].

Оцінка становища країни, дана на XIII з'їзді УСРП (березень 1985 р.), і поставлені на її основі цілі економічного зростання та підвищення життєвого рівня виявилися необгрунтованими – становище в економіці оцінювалося в останні роки більш сприятливим, ніж воно було насправді. Справа затруднювалася тим, що реформа, яка розпочалася в економіці, не була своєчасно підкріплена адекватними перетвореннями в інших сферах життя. Суперечності, які загострилися в народному господарстві, стали частково причинами, а частково й наслідками збоїв у системі політичних і суспільних інститутів [23, с.47–48]. Ураховавши проблеми народного господарства, листопадовий (1986 р.) пленум ЦК УСРП констатував необхідність рішучого повороту. У його постанові була висунута вимога усунення перешкод на шляху поживлення економічного розвитку, підвищення рівня управління, забезпечення політичних, суспільних, організаційних і кадрових умов, необхідних для покращення роботи [21, с.109]. Розпочатий пленумом критичний аналіз причин проблем в економіці продовжив липневий (1987 р.) пленум ЦК УСРП. Він зміг виробити програму соціально-економічного розвитку, яку 2 серпня 1983 р. прийняв ЦК УСРП. Її проект було попередньо обговорено на 38 партійних, державних, громадських і наукових форумах [26, с.93]. Головна мета програми – дати новий імпульс будівництву соціалізму через оновлення

* Інфляція – зменшення купівельної спроможності грошей у результаті їх надлишку в обігу, зростання цін, перевищення доходів населення над випуском товарів і їх наявністю в роздрібній торгівлі. Інфляція виражається не тільки в зростанні цін, величезній масі “неотоварених” грошей, але й дефіциті державного бюджету, дестабілізації ринку, дотаціях нерентабельним галузям і підприємствам, у безплатних благах, які отримує населення, і багато іншому [22, с.25].

всіх сфер суспільного й господарського життя [21, с.107], створення такого сучасного соціалістичного господарства, яке дасть змогу країні йти в ногу з економічним розвитком світу, зробіть крок уперед в “ієрархічному списку” країн за ступенем розвитку, створити необхідні для цього матеріальні й соціальні умови [16, с.82]. На її основі уряд підготував робочу програму економічної і соціальної стабілізації на період до 1990 р., яку затвердили Державні збори на сесії у вересні 1987 р.

Прийнята програма висунула такі основні орієнтири: зупинити зростання заборгованості в конвертованій валюті, зберегти платоспроможність країни, створити такі умови зацікавленості, які селективно й цілеспрямовано будуть сприяти значному розширенню експорту, збільшенню виробництва рентабельної і конкурентоспроможної продукції, ліквідації джерел утрат, скорочення надлишку робочої сили. Програма передбачала також удосконалення системи планування, розробку антиінфляційної політики [24, с.4].

Необхідно добиватися дальшої відкритості економіки, оживлення духу підприємництва, скорочення державних дотацій. Нерентабельні виробництва й неефективний експорт слід згортати, неконкурентоспроможні господарства ліквідувати. Перетворення структури виробництва, його технічне переозброєння, скорочення затрат в остаточному підсумку підвищать ефективність господарювання. Підприємства повинні випускати продукцію, яка має попит на світових ринках. Успішну діяльність заводів і фабрик стимулюватиме нова податкова система, трудові доходи тепер переважно залежатимуть від результатів роботи кожного. Подоходний податок з усіх видів заробітку сприятиме наповненню скарбниці: чим більші доходи, тим вищими будуть відрахування державі. Як відмічалось у рішенні липневого (1987 р.) пленуму ЦК УСРП, суспільні інтереси повинні бути поставлені на перший план, потрібно зміцнити дух колективізму, розширити соціалістичну демократію [26, с.93].

Розроблена урядом УНР програма економічної і соціальної стабілізації на період до 1990 р. передбачала тимчасове обмеження індивідуального споживання, стримування реальної заробітної плати, підвищення цін, допомогу пенсіонерам і багатодітним сім'ям, молодим робітникам і службовцям, непорушення прав громадян на працю. У сукупності намічені партією й урядом заходи мали створити умови для ефективного й раціонального господарювання. Короткотерміновий етап стабілізації мав зупинити несприятливі тенденції в народному господарстві, закласти передумови для наступного тривалого етапу розвитку.

В основі успішного вирішення поставлених завдань – планомірне управління народним господарством і вдосконалення ринку з урахуванням його закономірностей. У ході виконання програми соціально-економічної стабілізації мали бути створені реальні умови для оживлення і дальшого зростання економіки, ліквідації труднощів, допущених у минулому помилок і прорахунків, що нагромадились упродовж тривалого історичного періоду.

(Далі буде)

1. Antal L. Fordulat és reform / Antal L., Bokos L., Csillag J. // *Közgazd. szemle.* – Вр., 1987. – 32. evf., 6 sz. – 642–663. old.
2. Аверченко Б. Беседа с Чрезвычайным и Полномочным послом ВНР в СССР Шандором Райнаи / Б. Аверченко, О. Лосото // *Правда.* – 1988. – 24 июня. – С. 5.
3. Ацел Д. У демократизации нет альтернативы / Д. Ацел // *Проблемы мира и социализма.* – 1987. – № 7. – С. 23–27.
4. A párt és a népképviselői szervek viszonyai: Interju Fejti Györggél, az MSZMP KB titkárával // *Népszabadság.* – Вр., 1988. – Marc. 5. – 5 old.
5. A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének Allás Foglалása a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről // *Népszabadság* Вр., 1988. – Maj. 23. – 16 old.
6. Дьертьян Е. “Незавершенная революция” и “Биографии из истории большевизма” / Е. Дьертьян // *Венгерские новости.* – 1988. – № 7. – С. 4.

7. Бенке В. Экономика, политика, мышление / В. Бенке // Коммунист. – 1988. – № 2. – С. 103–114.
8. Борисов Ю. С. Эти трудные 20–30-е годы / Ю. С. Борисов // Страницы истории советского общества : факты, проблемы, люди / [под общ. ред. А. Т. Кинкулькина ; сост.: Г. В. Клокова и др]. – М. : Политиздат, 1989. – 447 с.
9. Булах С. Приватизация с препятствиями / С. Булах // Новое время. – 1989. – № 50. – С. 26–27.
10. Введение в марксистское обществоведение / [Бурлацкий Ф. М., Галкин А. А., Красин Ю. А., Плетнев Э. М.]. – М., 1985. – 303 с.
11. Венгрия (Венгерская Народная Республика) // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии / [гл. ред. В. Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1989. – Вып. 33. – 591 с.
12. Герасимов В. Перестройка в Венгрии / В. Герасимов // Правда. – 1988. – 12 декабря. – С. 3.
13. Грос К. Обновление социализма / К. Грос // Правда. – 1988. – 24 декабря. – С. 4.
14. Желицки Б. Й. Основные сдвиги и тенденции развития социально-классовой структуры ВНР в 60-х – первой половине 80-х годов / Б. Й. Желицки // Советское славяноведение. – 1988. – № 3. – С. 3–14.
15. Кадар Я. Партии венгерских коммунистов – 70 лет / Я. Кадар // Коммунист. – 1988. – № 17. – С. 97–104.
16. Каменіцкі І. Угорщина: кроки оновлення / І. Каменіцкі // Під прапором ленінізму. – 1989. – № 3. – С. 82–84.
17. Киреев А. Движение к рынку / А. Киреев // Московские новости. – 1990. – 15 апреля. – С. 2.
18. Кузьмин А. Политический портрет. Миклош Немет / А. Кузьмин // Эхо планеты. – 1988. – № 39. – С. 18–21.
19. Ленин В. И. Полное собрание сочинений / В. И. Ленин. – М., 1964. – Т. 44. – С. 151.
20. Мусатов В. Янош Кадар о “пражской весне” / В. Мусатов // Коммунист. – 1990. – № 7. – С. 96.
21. Немет М. Реформа : стабилизация, ускорение / М. Немет // Коммунист. – 1988. – № 9. – С. 107–114.
22. Нюл Э. Обуздать инфляцию / Э. Нюл // Проблемы мира и социализма. – 1989. – № 1. – С. 25–29.
23. Опыт управления социалистической экономикой в Венгрии / [Л. Баллаи, Ф. Барта, Т. Бек и др.] ; пер. с венг. – М. : Политиздат, 1989. – 335 с.
24. Сабо Л. Время решений / Л. Сабо // Правда. – 1987. – 10 октября. – С. 4.
25. Соломатін М. Цей бентежний соціалізм / М. Соломатін // Прикарпатська правда. – 1990. – 6 вересня. – С. 2.
26. Сорчик Ш. Курс на стабилизацию венгерской экономики / Ш. Сорчик // Проблемы мира и социализма. – 1988. – № 1. – С. 93.
27. Трифонов Е. “Оранжевой фарс” на Дунае / Е. Трифонов // Новое время. – 2006. – № 44. – С. 30–31.
28. Укрепляя социализм. Всевенгерская партийная конференция // Правда. – 1988. – 21 мая. – С. 4.
29. Шакина М. Прагматики, реформаторы, радикалы / М. Шакина // Новое время. – 1989. – № 29. – С. 34–36.
30. Янош Кадар – завещание // Правда. – 1989. – 15 сентября. – С. 2.
31. Янош Кадар о “пражской весне” // Коммунист. – 1990. – № 7. – С. 96–103.

The article discusses the features of Social and Economic Development of Hungary in 1956–1988, including the economic management reform, begun in January 1968, the difficulties of holding and ambiguous results of it and actualizes some theoretical problems of socialism as a social system, dismantled in late 80’s – early 90’s of the 20th century.

Key words: State collections, laws, socialism, command-administrative system, on Octobers, 23 in 1956, Я.Кадар, economic reform, January in 1968, program of the economic and social stabilizing.